

KULT ZAGROBNOG ŽIVOTA MEĐU STANOVNIŠTVOM ETNIČKE
GRUPE VLAŠKOG JEZIKA U ISTOČNOJ SRBIJI SA STANOVIŠTA
MENTALNE HIGIJENE

Milorad DRAGIĆ

U DANAŠNJOJ ISTOČNOJ SRBIJI STANOVNICI PRE DOLASKA SLO-
vena bili su romanizovani Tračani, a na levoj strani Dunava Dačani. Ovo
romanizovano stanovništvo poznato je danas pod imenom Vlaha ili Rumu-
na. Jedan njegov deo danas živi u nekim naseljima istočne Srbije, između
Dunava i Timoka, spuštajući se preko Homolja čak do desne obale Mo-
rave.

U istočnoj Srbiji dešavale su se velike migracije stanovništva. U staro
srpsko stanovništvo Braničeva u istočnoj Srbiji uklapale su se mnoge
migracije sa juga: moravsko-varcarska, kosovsko-metohijska i dinarska
struja, mešajući se sa starincima. Krajem XVII i u toku XVIII veka,
usled austro-turskih ratova, stanovništvo istočne Srbije delom prelazi
preko Dunava u Erdelj i Vlašku. U povratku, dovodili su i romanizovano
vlaško stanovništvo sa druge strane Dunava. Isto tako, ova etnička grupa
prelazila je na desnu obalu Dunava i usled feudalnih prilika koje su vla-
dale u tadašnjoj Vlaškoj. Tako se pojavljuje srpsko-vlaški etnički amal-
gam, sa specifičnim jezičkim, somatskim, kulturnim i psihičkim osobi-
nama. Osim toga, srpsko stanovništvo ovih krajeva ženilo se i Vlahinjama
koje su unosile vlaški jezik u novu porodičnu zajednicu. Kao rezultanta
složenih etnobioloških procesa formirana je specifična etnička grupa
vlaškog govora, koja i danas naseljava veći broj naselja u istočnoj Srbiji.

U ovom etnobiološkom procesu stapanja i prožimanja, pored ostalog, od
naročitog su značaja i interesa moćne psihološke i kulturne naslage, kao
recidivi predhrišćanske, paganske koncepcije, koje i danas dolaze do vid-
nog izražaja u porodičnom i društvenom životu stanovništva ovih naselja.
To je, pored ostalog, vera u demonološke faktore, koji kao mistična bića
utiču na sudbinu čoveka, na njegovo zdravlje, njegove bolesti i smrt. Iz-
vođenje rituala borbe protiv epidemija, po svojoj arhaičnosti predstavlja
dragocen dokument, neku vrstu istorijsko-psiholoških fosila, u kojima se
naslućuju i embrionalni začeci docnije naučno-razvijenih socijalno-medi-
cinskih koncepcija o preventivi.

Običaji, verovanja, načini života, pogledi na svet i život stanovništva et-
ničke grupe vlašskog jezika od znatnog su interesa ne samo za antropo-
logiju, odnosno etnologiju, već i za medicinu i predstavljaju problem za
metodiku zdravstvenog vaspitanja o pogledima na svet i fizičke osobine
ovog stanovništva.

Jedna od veoma karakterističnih oblasti iz života ove etničke grupe kult zagrobnog života koji dolazi do vidnog izražaja u običajima i ritualima ovog stanovništva. Iz obilnog kompleksa rituala običaja izdvajamo običaj davanja pomana, sa varijacijama kao što su: puštanje vode, priveg, kolo za dušu, paljenje rajskih sveća i slobodit oro.

Na vlaškom jeziku izraz »pomana« predstavljao bi sinonim sa našim izrazom »pomen« ili »daća« ili sa grčkim izrazom »parastos«. Samo dok se davanje pomana, daće ili parastosa po pravilu vezuje sa verskim obredom u kome učestvuje crkva, dotle pomane i svi navedeni ritualni oblici u kultu umrlih među stanovništvom etničke grupe vlašskog jezika nemaju veze sa crkvenim obredom.

Davanje pomana umrlima ovde predstavlja socijalni imperativ, koji se sprovodi po strogo utvrđenim i izgrađenim ritualima.

Osim prve pomane, koju ukućani umrlog priređuju neposredno posle pogreba (»sara«), pomane se priređuju još i sedmoga dana posle smrti. Zatim posle 40 dana, a zatim svake naredne godine, sve do navršenih sedam godina od smrti. Posle toga pomane se više ne daju.

Ritualni koji se izvode o pomanama predstavljaju vidan dokumenat o shvatanju ovog stanovništva o zagrobnom životu. Želimo da istaknemo najkarakterističnije momente pomana, ne ulazeći u pojedine, inače veoma interesantne i važne detalje ovih rituala.

Priređivanje pomana ima karakter javnosti i predstavlja neku vrstu društvenih, socijalnih manifestacija. Zbog toga na njima prisustvuju ne samo članovi uže i šire porodice umrlog, već i susedi, prijatelji i poznanici. Na pomane se pozivaju ne samo stariji, muškog i ženskog pola, već i deca. Prisustvo velikog broja lica ima određen socijalni ili društveni značaj. Prema shvatanju ovog stanovništva, svi prisutni na pomanama predstavljaju svedoke da je pomana zaista održana.

Pomane se priređuju kad padne mrak i to napolju, ispred kuće ili u dvorištu, ako je lepo i toplo vreme, a u kući ako je hladno ili kišovito. Ako se izvodi izvan kuće, može se izdaleka videti u kojoj se kući priređuje po velikom broju sveća, zapaljenih na stolovima, koje se u mračnoj okolini izdaleka vide, pružajući specifičnu, mističnu sliku. Osvetljavanje velikim brojem sveća predstavlja određen ritual: umrlom treba pružiti što više svetlosti da ne bude u mraku.

I u momentu smrti, kao i pri davanju pomana, svetlost igra veoma važnu ulogu. Za jednu od veoma teških, skoro tragičnih situacija smatra se ako je neko umro bez sveća. Skoro bi se moglo reći da smrt bez sveće teže pada nego sama smrt. Zbog ovakvog shvatanja, teškog bolesnika nerado upućuju u bolnicu da tamo ne bi umro bez sveća. Saobraćajne nesreće i nesrećni slučajevi u rudnicima, u kojima radi stanovništvo ovih naselja, kao i smrt na ratištima stvaraju težak problem što su umrli izgubili život bez zapaljene sveće.

U selu Zlotu, na primer, na ulici ispred kuće, motorno vozilo pregazilo je dvogodišnju devojčicu, čiji otac radi u Medicinskom centru u Boru. Pošto je devojčica izdahnuła bez sveće, roditelji su na mestu pogibije deteta, ispred kuće, postavili naročitu sijalicu da bi stalno bilo osvetljeno mesto na kome je devojčica izgubila život bez sveće.

Tako u slučajevima u kojima smrt nastupa bez paljenja sveće nastaje problem za čije se rešenje traže odgovarajuće kompenzacije. To se obično kompenzira paljenja tzv. »rajskih sveća«, koje su veoma lepo izvajane, dekorativnog oblika i razlikuju se od svih drugih sveća. Rajske sveće nose se svake nedelje i praznika u crkvu čitavu godinu dana. Uz rajsku sveću obično se stavlja slika preminulog, novac, zatim voće, šećer, cveće i slično. Na taj način, rajska sveća kompenzira tragičan momenat kada je smrt nastupila bez zapaljene sveće.

Svetlost je jedna od velikih briga i obaveza živih da pomognu umrlima na onome svetu da ne budu u mraku. Strah da se ne umre bez sveće čini da se u svakoj kući nalazi rezervna voštana sveća za slučaj smrti nekoga od ukućana. Shvatanje o potrebi svetlosti umrlima uticala je na pojavu još dva običaja. Jedan je paljenje vatre na Veliki četvrtak kod kuće ili na grobovima umrlih namenjene umrlima. Postoji jedno interesantno tumačenje o ovom običaju. Veruje se da na Veliki četvrtak mrtvi privremeno napuštaju svoja stalna staništa u zagrobnom životu i odlaze na neku vrstu putovanja koje traje do Duhova, zapravo oko 50 dana, a na kome treba da budu obezbeđeni sa što više svetlosti.

O pomanama se na postavljenim stolovima nalazi jelo i piće namenjeno umrlom. Osim toga, i na stolovima u kući nalaze se pojedini predmeti za umrle. Ako je umrlo dete, to su bonbone, kolači, igračke, čarapice i drugo. Za odrasle se namenjuje odeća i obuća. Obuća i odeća stavlja se na postelju tako poređana da donekle ostavlja utisak da obučen čovek leži na postelji. Za pomanu se daju i druge stvari, kao posuđe, tanjiri, lampioni, kofe; katkad stolice i stolovi, nov krevet sa posteljinom i slično. Sve ovo namenjuje se umrlome da mu posluži na onome svetu.

Pošto su sva jela i pića namenjena umrlom, to prisutni za stolom ne pristupaju jelu i piću sve dok obično najstarija žena iz kuće odgovarajućim rečima prvo ne nameni sve izneto umrlom. Posle toga prisutni tek pristupaju jelu i piću.

U selu Zlotu priređena je pomana jednoj mrtvorodenoj devojčici. I njoj će se pomane davati punih sedam godina. Pošto devojčica nije imala ni svoje ime, pri namenjivanju darova govorilo se »da sve ovo izađe pred devojčicu«.

Ritualni pomana nisu jednostavni. Na stolovima se, pored ostalog, nalaze kao darovi hlebovi i kolači raznih oblika, namenjenih bogu, suncu, svetiteljima. Svima ovim osnovnim faktorima, stvoriteljima i čuvarima sveta i života treba takođe nameniti nešto o pomanama, da bi te velike životvorne snage bile blagonaklone prema umrlom.

Kao jedan od neophodnih satojaka u kultu mrtvih je ritual »puštanje vode«. Njegovo izvođenje je komplikovano sa veoma interesantnim detaljima. Voda se 44 puta zahvata nekim sudom i prosipa po određenom ritualu. Osim toga, voda se pušta i u druge, naročito određene dane, i to na nekom potoku. Pri tome se pazi da u dane rituala voda na potoku bude dovoljno hladna jer ona, smatra se, treba da služi osveženju umrlog, da je pije, da se njom rashlađuje, pere noge i slično. Potreba za svetlošću i vodom smatra se apsolutno neophodnim da se pruže umrlima i zbog toga je izvođenje ovog rituala veoma precizno.

Sistem pomana u mnogim vidovima ispunjava život stanovništva vlaške etničke grupe. Taj, ako možemo da ga nazovemo polivalentni društveni običaj, dolazi do izražaja skoro svakodnevno, a naročito o prazničnim danima. Tako, kada se ujutru članovi porodice okupljaju oko stola, ili ako se zbog dolaska nekog gosta skuva kafa, nju niko ne uzima da popije, dok je domaćica, odnosno najstarija žena u kući ne nameni umrlima iz kuće, u prvome redu onome ko je poslednji umro, a zatim i drugima. To se čini i pri drugim obedima, a naročito o prazničnim ručkovima.

Karakter pomana dolazi do punog izražaja o slavama. Slava, odnosno »praznik«, kako ih nazivaju stanovnici vlašskog jezika, u stvari je pomen mrtvima. Na jednoj slavi u selu Duboka, u Zviždu, na stolu se nalazilo obilje hrane, trostruki slavski kolač (kap), piće i drugo. Jedna od žena je sa kadionicom upaljenog tamjana, ispred kuće plačnim glasom, i sa tužnim izrazom lica i suzama, pozivala poimence umrle pretke ove kuće da dođu na slavu. Za to vreme niko od prisutnih za stolom ne služi se jelom ni pićem. Posle poziva mrtvih otpočinje ritual podizanja slavskog kolača i zapaljene sveće 40 puta, sa dubokim klanjanjem. Domaćica nameni zatim izneto jelo i piće umrlima i tek onda prisutni se prihvataju jela.

Jedan od specifičnih oblika pomana je i »kolo za dušu«. Kao što se umrlome o pomanama daju predmeti materijalne prirode, smatra se da treba dati i izvesne emocionalne, duševne vrednosti. Kada je u selu neki veći zajednički praznik, na primer zavetina ili vašar, ukućani nedavno umrloga smatraju da mu tom prilikom, naročito ako je umrli mlađe lice, treba pružiti zadovoljstvo u ritmu kola i zvucima muzike. Zbog toga rodbina umrlom priređuje »kolo za dušu«. Pred sakupljeni narod iznosi se sto sa zapaljenim svećama, kolačima, vinom, rakijom i drugim kao i fotografijom umrloga. Zatim dolaze svirači da odsviraju »kolo za dušu.« Pre početka kola svirači otpjevaju tužnu pesmu umrlome, opisujući njegov život, bolest, kako se lečio, gde je umro, koga je ostavio za sobom i slično. Posle pesme umrlom prisutni se hvataju u kolo, a članovi porodice svakome od igrača stavljaju u ruku zapaljenu sveću i kitu cveća.

Pri okvim zavetinama odnosno sličnim skupovima naroda, članovi porodice umrloga iznesu kadgod novo odelo, obuću i druge predmete namenjene umrlome. Uz ove stvari video sam u selu Duboka da je stavljen i jedan štap. Ovaj štap namenjen je umrlome, da bi se njim branio od drugih koji nisu ni od koga dobili pomanu, pa bi mogli da dođu da ukradu ove stvari. Da se to ne bi desilo, vrši se osiguranje sa ovim štapom.

Kod stanovništva etničke grupe vlašskog jezika postoji još jedan specifičan oblik pomana. To je pomana živima. Iz straha da im možda potomci neće davati pomanu posle njihove smrti, ili ako neko nema dece, onda oni priređuju sebi pomanu još za života. Za ovu pomanu namenjuje se ono što bi lica, koja priređuju sebi pomanu, najviše volela da imaju na onome svetu. Tako, pored ostalog, namenjuju sebi neko plodno drvo koje se nalazi pred kućom, da bi imali hladovinu, zatim muziku, pesmu i drugo.

Realističko shvatanje o namenjenoj hrani i drugim predmetima koji treba da izađu pred umrle ogleda se i u hvatanju o postojanju tzv. »čiče« na ovome svetu. Pod ovim izrazom zamišlja se lice, koje na neki način, vrši ulogu čuvara odnosno dispečera onih stvari koje se namenjuju umrlome. Smatra se da ovaj čiča vrši i neku vrstu pismonoše ili magacione-

ra, koji čuva namenjene stvari dok su umrli na navedenom odsustvu od velikog četvrtka do Duhova. Veruje se da po njihovom povratku čiča im raznosi namenjene predmete.

Zaključak

U ovim izlaganjima nisam ulazio u detaljnije opisivanje rituala, vezanih za pomane, mađa su ovi detalji od vrednosti i interesa za etnologiju i etnografiju. Ali iznoseći navedene dokumente u sažetom obliku, želeo bih da ukažem na psihološki, socijalni i mentalno-higijenski značaj navedenih rituala.

Prelazeći tako na aspekte medicinske psihologije i mentalne higijene želeo bih, da pored navedenih pomana, u vezi sa kultom zagrobnog života, navedem i jednu drugu vrstu pomana, a to je pomana čumi, tj. pomana epidemiološkim faktorima. Ove epidemiološke faktore narod istočne Srbije naziva raznim imenima, kao: čuma, Majka Buna, Muma Paduri, milosnice, tetkice. Ako se u selu pojavi veći broj oboljenja, onda se žene dogovore da primene pomanu čumi. Za ovu pomanu žene spremaju jelo i piće. Ova jela najvećim delom su posna. Mlečni proizvodi mogu da se iznesu, ali ne meso i vino. Smatra se da je opasno čumi davati meso i vino, jer je vino simbol krvi i na taj način čuma bi se navadila da jede meso i krv, tj. da uništava živote dece i odraslih. Cilj ovih pomana da se pomoću njih odobrovolji čuma da ne ide u to selo i da ne davi narod.

Polazeći od psiholoških i mentalno-higijenskih potreba u životu čoveka i ljudskih zajednica, mišljenja sam da bi se o navedenim pojavama narodnog života i običaja moglo da da sledeće tumačenje:

Primitivan, kao i savremeni civilizovan čovek ima potrebu za osećanjem sigurnosti i otklanjanja osećanja odgovornosti. Umirenjem savesti stiže se duševan mir i ravnoteža odnosno čoveku je potrebno umirenje savesti. Ovaj problem, primitivan kao i visokocivilizovan čovek pokušava da reši primenom specifičnog sistema psihičkih ventila sigurnosti. Ako čovek nema izgrađene ove ventile sigurnosti, onda može kao posledica da se javi psihološki nestabilna ličnost sa patnjama, u obliku raznih neurotičnih manifestacija.

Problem života i pomirenja sa prolaznošću, sa smrću nije uspeo da reši ni čovek savremene civilizacije, iako pokušava da za rešenje ovog osnovnog problema egzistencije nađe oslonac u dostignućima nauke. U nemoćnosti da nađe odgovarajuće rešenje, odnosno umirenje u vezi sa ovim problemima, čovek na višem stupnju kulture i civilizacije pokušava da nađe oslonac u religijama, politeističkim i monoteističkim. U primitivnom ljudskom društvu, pre formiranja religije, čovek traži tumačenje i umirenje u animističkoj koncepciji sveta. Potrebno je samo formirati instrumente, načine, metode da se zadovolji, da se umiri i odobrovolji, odnosno odstrani opasno dejstvo anima, duša umrlih koje mogu da naškode čoveku, njegovom životu, da donesu bolest i smrt. Anima, duše umrlih treba zadovoljiti, dati im sve što su imali na zemlji: i svetlost i vodu, i hranu i odeću i duševna zadovoljstva kao što su muzika, kolo i druge udobnosti koje čine radost života.

Ako bi za ovo tumačenje potražili oslonac u psihoanalizi, onda bi, možda, mogli ovde da spomenemo Frojddov izraz: »Lust ohne Schuld (Zadovoljstvo bez krivice). Ovaj izraz, kao što je poznato, Frojd je upotrebio za tumačenje ponašanja čoveka u oblasti njegovog seksualnog života. Ali svakako da se taj izraz može da primeni i na širu oblast čovekove psihologije i njegovog ponašanja, pa i na tumačenje kulta zagrobnog života uopšte, kao i na rituale u navedenim oblicima pomana kod stanovništva vlaške etničke grupe. Postoje određene vrednosti i radosti života, koje mogu da izazovu zavist i zlobu kod duhova umrlih, anima. Zato, da uzmemo primer, na slavu i na slavski ručak prvo se pozivaju umrli, a kada oni ne dođu onda sve što se nalazi na stolu namenjuje se njima, umrlima. I tek posle toga živi ljudi se umiruju da bez krivice i u punoj bezbednosti mogu da pristupe tim vrednostima, da bez straha se prihvate jela i pića, prema psihološkoj koncepciji o zadovoljstvu bez krivice. Na taj način, kao da je rešen problem nalaženja psihološkog ventila sigurnosti. medikamentata iz oblasti psihičke terapije u smislu i duhu mentalne higijene.

Navedeno je da prema narodnom shvatanju ove etničke grupe, svi prisutni na pomanama predstavljaju neku vrstu svedoka, javno mnjenje da je izvršen dug prema umrlom. Prisustvo ovih predstavnika javnog mnjenja predstavlja olakšanje, kao što je psihičko olakšanje kada neko saopšti drugome sve ono što ga pritiska, muči i boli. Ovaj faktor javnosti dolazi do izražaja u svima navedenim oblicima kulta umrlima.

Da dodam još jedan primer o čovekovo potrebi, da u svojim odnosima prema umrlima dobije podršku od javnog mnjenja. To je običaj javnog prestanka žalosti, koji se izvodi u ritualu kola tzv. »slobodit oro«.

Ovaj ritual izvodi se na sledeći način:

Za vreme nekog praznika, zavetina ili sličnih skupova naroda, ukućani umrloga, koji žele da skinu crninu i da se na taj način oslobode od obaveze nošenja vidnih znakova žalosti, dolaze na mesto gde se narod skuplja i tu odigraju kolo, sa zapaljenim svećama u rukama. Pri tome igrajući stave na zemlju belu maramu i triput prelaze preko nje. Na taj način »oprašaju se od žalosti« i to pred svedocima, javnim mnjenjem koji kao da na neki način sankcionišu ovaj postupak.

U svima navedenim ritualima u vezi sa zagrobnim životom dolazi do izražaja olakšanje, oslobodjenje, psihička relaksacija, kao neka vrsta psihičke terapije iz oblasti mentalne higijene.

Literatura

¹ Podaci pisca sakupljeni na terenu.

AFTERLIFE CULT OF THE VLACH LANGUAGE ETHNIC GROUP POPULATION INHABITING THE EASTERN SERBIA

(from mental hygiene point of view)

Milorad DRAGIĆ

AFTERLIFE CULT OF THE VLACH LANGUAGE ETHNIC GROUP POPULATION inhabiting the Eastern Serbia deeply imbues behaviour and life and is present in a lot of customs of the population of this area.

The basic rites of the afterlife cult are so called »pomane«. Pomane have forms and rites which are more developed than requiem masses or funeral feasts customary for the population of other areas of Serbia.

Being absolute, imperative obligations, pomane are performed on the third day after death, after three weeks, on the 40th day and every year further on up to the end of the seventh year from the day of death.

Pomane are performed according to a determined and extended rite. The basic motives of the pomane are: assignment of food, drinks and other objects supposed to be necessary to the dead who in their afterlife have the similar or the same necessities which they had while they were alive. Accordingly, apart to the food and drinks, on occasion of pomane people also take out and assign the dead some other objects, such as: clothes, shoes, linen, bed-linen and beds, various tools and other things. A great number of new objects such as tables and chairs, furniture, wagons, house are also assigned to the dead; some spiritual and common life values such as music, kolo (a dance) are also offered. Assignment of light and water to the dead is of a very great importance. During the pomane a lot of candles are lighted, the light of which should give their brightness to the dead. »Release of Water« performed in the form of a certain rite on brooks and rivers represents a great obligation of the alive to supply a sufficient quantity of water to the dead.

All these rites have a character of public festivities to which not only the relatives but also a great number of neighbours, friends and acquaintances are invited. »Giving of Kolo« (a dance with music) as a part of pomane rite is performed especially on festivity days, church fairs, mass public gatherings in order to acquaint the total population of the community with »Pomane Giving«. The people present during the pomane, according to the popular comprehension, represent eyewitnesses that the pomane have really taken place.

In psychological and mental hygiene sense, giving of pomane has a great importance. Pomane to the dead bring spiritual calm, alleviate and cure mourning, have the influence as the element of relaxation and psychophysic recreation and justify the alive performing their obligation to the dead. In that way, relatives and descendants performing pomane can enjoy all values of earthly joys in spiritual and moral calm. Mental-hygienic importance by acquiring necessary spiritual calm, comes to a specific expression in giving pomane to the alive as well. In that way the alive are assured that the comfort of their afterlife will also be provided upon their death.